

A SZÍNES LOVÚ NÉPEK

GUNDA BÉLA

A régészet és a néprajz egyaránt számontartja, hogy már a prehisztórikus időkben az ember festette a testét. Erre a sírokból előkerült festékmaradványok, festékanyagot őrlő kövek, festett szobrocskák tanúskodnak (Joest, W., *Tätowieren. Narbenzeichen und Körperbemahlen*. Berlin, 1887; Forrer, R., *Reallexikon*. Berlin–Stuttgart 1907. 212; Ebert, M., *Reallexikon*. XIII. Berlin, 1928. 189). Feltűnnek olyan vélemények, hogy a testfestés gondolatára akkor jöhetett rá az ember, amikor véletlenül belesüppedt a mocsárba, s észrevette, hogy az iszapos, agyagos réteg testét megvédi a rovarok csípésétől, a nap hevétől s úgyszólván a hidegtől. A testfestés azután különböző formában (ideszorolható a tetoválás is) végigkíséri az embert történelme folyamán. A természeti népeknél — hasonlóan, mint a modern társadalomban különböző formája, célja és magyarázata él a testfestésnek. A színek és minták alkalomhoz kötődnek s eltérő a jelentésük. De abban egyetérthetünk, hogy az ember belső életének, gondolkodásának, magatartásának vetületei, szimbólumok, a szemiotikai kutatások gazdag tárházai.

A természeti népeknél a festőanyagok elsősorban ásványi (agyag, kréta, korallmész stb.), ritkábban növényi (indigo, kurkuma stb.) eredetűek. Használják hamut is, amelyet vízzel, zsíros agyaggal kevernek össze. A modern társadalomban a testfestés anyaga, a festék összetétele igen gyakran világcégek féltve őrzött titka. A színeket a különböző népeknél eltérően értékelik. Ugyanannak a színnek, mintának más és más értelme lehet. A példák özönéből elég arra utalnom, hogy a masszaiaknál (Kelet-Afrika) a testre festett meghatározott jel arra figyelmeztet, hogy a harcos már egy ellenséget megölt. Tehát a háborúk vitézségi érme. A masszai, ha idegen területre teszi be a lábát, az arcát bekeni az ottani földdel. Nyilvánvalóan olyan álarc az, amely felismerhetetlenné teszi az ellenség, a szellemek előtt, vagy azonossá válik az ottani lakosokkal. A természeti népeknél gyakran a titkos összejöveteleken, avatási szertartásokon, a halott megközelítésénél festik be a testüket. Egyes brazíliai törzseknél az anyák nemcsak gyermekeiket, hanem kutyáikat és majmaikat is befestik. Ilyen módon védi, rejti el az anya gyermekét, kedvenc állatait a gonosz szellemek, a betegségek elől (Heilborn, A., *Allgemeine Völkerkunde I*. Leipzig–Berlin 1915. 96–98; Birket-Smith, K., *A kultúra ösvényein*. Bp., 1960. 177–78).

Az állatok színének megváltoztatására már Darwin, Ch. felhívta a figyelmet. Elmondja, hogy a kendermag fogyasztásának következménye, hogy

a pirók és némely más madár fekete tollazatot vesz fel. Az Amazonas medencéjének bennszülöttei a közönséges zöld papagájt egy harcsaszerű hal zsírjával táplálják, s az így táplált madarakat szép sárga és vörös tollak ékesítik. Gilolo (Maláj szigetek) bennszülöttei hasonlóan változtatják meg a *Lorius garrulus* papagáj színét és így állítják elő a királypapagájt (*Lori rajah*). Ha a papagájokat természetes táplálékukkal (rizs, banán) etetik, szokott színüket megtartják (Darwin, Ch., Az állatok és növények változásai házi-asításuk során, II. Bp., 1960. 247). A tollazat megváltoztatásának egészen csodálatos módját ismerik a dél-amerikai indiánok. Eder Franc, Xaver Peruban működő magyar szerzetes volt az első egyike, aki *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano* (Buda, 1791) c. munkájában elmondja, hogy a mojo-indiánok (Kelet-Bolívia) olyan módon változtatják meg a kék papagájok tollszínét, hogy a szárny- és farktollakat kitépik és a sebekbe egy fajta varangyos béka mirigyváladékát csepegtetik. Majd bekenik viasszal, hogy a váladék ki ne szivárogon. Ilyen módon élénk vörös színű tollakat növesztenek (152). Métraux, A. szerint a mojak a toll színének megváltoztatásánál használt mirigyváladékot a *Rana tinctoria*tól (*Dendrobates tinctorius*) nyerik (Une découverte biologique des Indiens de l'Amérique du Sud: La décoloration artificielle des plumes sur les oiseaux vivants. *Journal de la Société des Américanistes de Paris*. N. S. Tom. XX., Paris, 1928. 181–192. Uő., "Tapirage", a Biological Discovery of South American Indians. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, Vol. 34. No. 8. Menasha, Wisc., 1944. 252–254). Oldalakon át folytathatnám az idevonatkozó megfigyeléseket, amelyek közül talán a legtanulságosabb Wallace, A. R. közlése, aki az Uaupés menti indiánoknál figyelte meg — a néprajzi irodalomban *tapirage* néven ismert szokást. Ő elmondja, hogy az indiánok megtépi a kék vagy zöld színű madaraikat és a friss sebekbe beoltják, bedörzsölik egy kis kecskebéka vagy varangy mirigyváladékát. Amikor a tollak újból kinőnek, fényes sárga vagy narancs színűek. Közéjük kék vagy zöld színű toll nem vegyül. Ha az új tollazatot kitépik, állítólag ugyanolyan árnyalatokkal nő ki újra, anélkül, hogy ismételt kezelésre lenne szükség. A tollak tehát megújulnak, de lassan. Mivel a fejdíszükhöz sok tollra van szükség, a megváltoztatott színű tollakat igen nagyra becsülik és nehezen válnak meg tőle (Wallace, A. R., *A Narrative of Travels on the Amazon and Rio Negro, with an Account of the Native Tribes*. London 1892. 202).

Nem térhetek ki a további részletekre s a tapiragenál használt béka mirigyváladékának a biokémiai hatására, összetételére. Csupán azt említem meg, hogy a *Dendrobates tinctorius* (a békára azonos nomenclaturát a biokémikusok sem használják) mirigyváladéka rendkívül erős alkaloid-mérget (batrachotoxin) tartalmaz, amely beszárított állapotban nyílméreg is. Nem tudjuk, hogy miképpen fejti ki biokémiai hatását. Az is lehetséges, hogy a

mirigyváladék más anyagai hatnak a tolltűsző alján lévő irhaszemölcsre, ill. a tollazat színére (Märki, F. – Witkop, B., *Experientia* 19, 1963: 2; Daly, J. W. – Witkop, B. – Bommer, P. – Biemann, K., *Journal of the American Chemical Society* 87, 1965: 124–126; 1. még u.o. 90, 1968: 1917–18; *Chemical Abstracts* 70, 1969: 186). Mindenesetre megmagyarázhatatlan, hogy miképpen jöttek rá az indiánok olyan összefüggésre, hogy ha valamely béka mirigyváladékával a tépés helyét bekenik, akkor más színű tollai nőnek a madárnak, mégpedig az indiánok kedvenc színű tollai. Természetesen a tollak színét nemcsak a béka mirigyváladékával, hanem különleges táplálékkal (pirana-hal), a tépés helyének különböző növényi nedvek bedörzsölésével is megváltoztatják.

A testfestés, a madarak tollszínének megváltoztatása csak egyik esete annak a törekvésnek, amely lófestés formájában a magyarságnál és más népeknél is felbukkan.

A nomád népek ragaszkodnak egyes lószínekhez. Németh Gyula szól arról, hogy a kínai krónikák a VII. sz.-ban említik a *Puo-ma* népet. Ezek lovai tarka színűek. A XI. sz.-ban feltűnő *Bulaq* nép a. m. 'tarka lovú nép'. A későbbi források is (1663) említenek tarka lovakat tenyésztő nomád népeket. Tarka lovú nép helyezkedett el a Narim körül. A tarka lovakat kereskedelmi célból is tenyésztették. A bocharai tarka lovakat az indiaiak drágán megfizették (Németh: KCSA. I, 345–352, kieg. kötet; uő.: *Ethn.* XLVIII, 103–107).

A tarkalovú népekről körültekintően többet mond Harmatta János, aki aláhúzza Németh Gyula és Györffy György megállapítását, hogy „a besenyő törzsnevekben szereplő színnevek valóban tipikus lószínnevek”, s a nomád törzsek ismerték a lovak színek szerinti csoportosítását (Harmatta: MNy. XLI–XLII, 27). Harmatta J. azután Györffy Gy. ellenében (aki azon a véleményen van, hogy a besenyő törzsneveket jelölő lószínnevek törzsi zászlókra vonatkoznak, KCSA. I, 445–453, kieg. kötet) azt fejtette ki, hogy könnyen elképzelhető valamely nomád törzs loállománya részére „egyforma színű lovakat válogatott ki” (MNy, XLI–XLII, 28). Így Marco Polo szerint a mongol kán fehér lovakból álló ménessel is rendelkezett.¹ Az Om folyó mellett lakó baraba nemzetség hatszáz tarkalovú, hétszáz fakólovú méneséről olvashatunk (uo. 32).

¹ A fehér ló gazdasági jelentőségével, kultuszával nem foglalkozom. L. ehhez: Hančar, Fr., *Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit.* Wien–München 1955.; Salonen, A., *Hippologica Accadica.* Helsinki, 1956. 35; Weidner, E. F., *Weisse Pferde im Alten Orient.* Bibliotheca Orientalis IX, Leiden 1952. 157–159. A magyar irodalomból: Magyar Néprajzi Lexicon II, 92–93 (Kovács Á.), 93–94 (Sándor I.), eligazító további irodalommal. Rásonyi: MNy. LVI, 186–194; Heller: *Ethn.* LI. 27–41; Gyallay: *Ethn.* LXXIII, 389–99.

Harmatta J. a véleményét úgy fogalmazta meg, hogy „bizonyos lószínek kedvelése nemcsak egyszínű lóállomány kitenyésztését és tartását eredményezte, hanem a lovak színének mesterséges megváltoztatását is.” (uo. 32). Ez utóbbi több száz, esetleg ezer lóból álló ménes esetében természetesen lehetetlen. A mesterségesen megváltoztatott színek, eltérő színű foltok (hóka, kesely) öröklődése valószínűtlen. Györffy Gy. az azonos színű ménesek létrejöttének nehézségeit elfogadhatóan bizonyítja (KCsA. I. 448–49. kieg. kötet). A genetikusok véleményének meghallgatására azonban szükség lenne.

Harmatta J. közöl azután több magyar feljegyzést, versrészletet s egy özbég hősenek megfelelő részletére is utal (uo. 33).

Ezeket a lófestést említő hazai közléseket Magyary-Kossa Gy. már korábban feltárta. A későbbi kutatók figyelmét tanulmányai elkerülték.² Harmatta János is jórészt azokat a forrásokat idézi, amelyeket Magyary-Kossa Gy. már feldolgozott. Méltatlan lenne az úttörőhöz, ha forrásait az ő mellőzésével egyszerűen csak újra idézném. Ezért jórészt Magyary-Kossy Gy. nyomán foglalom össze a lófestésről előkerült közléseket. Két tanulmányában a részletek megtalálhatók (Lófestés a régi magyaroknál. Ethn. XVII, 211–214, Kóssa Gyula néven jelent meg; uő., Lófestés a régi magyaroknál. A Természet, 1925, Kny.). De meg kell emlékezni Tolnai Vilmos cikkéről is (Üszely, uszován. Ethn. XVII, 320–22), amelyben sokmezejű nyelvtudósunk Magyary-Kossa Gy. számára nyújt további eligazítást. Kövessük most a nyomdokaikat.

Már Tinódi Sebestyén is említi a Szegedi veszedelem (1552) c. versezetében, hogy

*Nagy sok dob, trombiták oly igen harsagnak,
Nagy rettenetösen üvöltnek, kiáltnak,
Nagy szép festett lovak az mezőn jargalnak,
Kikről fő terekek elestének, megholtanak.*

Az idézett sorok nyomán mondja Magyary-Kossa Gy., hogy úgy tűnik, a szokás a török időkben került a magyarokhoz, de nálunk a hódoltság idejében sem lehetett általános. A továbbiakban hivatkozik Magyary-Kossa Gy. a turkológus Thúry József egyik tanulmányára, amely szerint egy özbeg hőskölteményben Sejbani khán török hadjáratai (1500–1506) során a katonák lovaik sörényét vörösre és fehérre festették (HadtörtKözl. I, 592–93). Ehhez a közléshez hozzászólva Thaly Kálmán azt mondja, hogy a lovak festése a kurucvilágban még divatozott. Leginkább habos kékre, almás kékre festették paripáikat, valószínű a szürkéket. Nemcsak a lovak farkát, sörényét, hanem a testét is. Kedvelték a babos, pettyegetett festést s az ilyen lovat

² Paládi Kovács A. említi a lófestés kérdését, de részben a korábbi, részben az újabb néprajzi irodalmat nem vette figyelembe (Magyar Tudomány XCVII, 295).

szepé-nek nevezték, akkor is, ha a természettől ilyen volt a színe (Hadtört. Közl. II, 157). Ehhez hozzáfűzhetem, hogy a XVII. századtól Takáts Sándor *szepe vércse fakó, fejér szepe, szepe szürke* (Debrecen, Bösörmény) színű lovakat említ (Rajzok a török világból, II. Bp. 1915, 291–2).³ Szendrey J. arról ír, hogy a törökökkel való háborúskodás idején az volt a divat, hogy a fehér lovakra élénk színű csillagokat, arabeszkeket festettek (EthnMittUng. V, 25). Aránylag korai Szabó T., SzT. IV, 90. kolozsvári adata: „Rettegi mihalt kwldi Biro vram vywarra Azzoniunk festet lowaywal...” (1596). Ezt követi az OklSz. közlése (1597): „Egj kerek skatulaban Lo foesteny valo kana telj.” Tud aztán Magyary-Kossa Gy. arról, hogy Seuter Mangnak 1599-ben Augsburgban megjelent Hippiatriája (az eredeti munkát nem láthattam) nagy becsben tartja a fehér lovakat, különösen amikor a kancák sörénye és farka vörösre festett, mint az a törököknél és magyaroknál szokásos (Ethn. XVII, 212; A Természet 1925: 3). Persze, az eljárás a németeknél már előbb ismert volt, mert hiszen az alább idézett Tseh Márton-féle munkát németből fordították magyar nyelvre.

Pfeiffer, Fr. habilitációs értekezése (Das Ross im Altdeutschen. Breslau 1855) nyomán Martin, A. is részletesen szól arról, hogy az ó- és középfelnémet verses regényekben, a lovagi költészetben (Heinrich von Veldeke, Hartman von Aue, Konrad Fleck) gyakran említik a festett lovakat. Így a bal oldalán fehérre, a jobb oldalán feketére festett lovat. Ahol az állat fején, fülei között, sörényénél, hátán, szügyén a két szín érintkezett, félujjni széles fűzőld választóvonalat festettek. Szólnak a régi német források olyan tarka lóról, amelynek a bal füle, sörénye hófehér, a jobb füle és a nyaka hollófekete, feje piros, a végtagjai fakók, az oldala pávaszínű, stb. Pfeiffer, Fr. a színes lovakat a költők ’ízléltévelyedésének’, valamiféle költői túlzásnak tartja. Martin, A. szerint aligha van igaza, mert hiszen későbbi német leírások is tudnak a lófestésről. Jähn Max Ross und Reiter (Leipzig, 1872) c. munkájában (II, 134) Wolfram von Eschenbach sárkányszínű lovát tarka, festett lónak tartja. Szerinte a lófestés szokása a meginduló keresztes háborúk révén keletről került el a németekhez, s még a XVI. században is virágzott. A felvonulásokon a fehér ló farkát, sörényét, lábát vörösre festették, amit a régi hippologiai munkák „török vörösnek” említenek. Egy későbbi monda szerint a lófestés II. Mohamedre vezethető vissza, s arra emlékeztet, hogy II. Mohamed lova hasáig érő vérben lovagolt be 1453-ban az elfoglalt Aja-Szófia

³ A lószín elnevezések minden népnél igen gazdagok. Elég U.-Közhalmi K. tartalmas tanulmányára és az ott idézett irodalomra hivatkoznom (ActaOrient. XIX, 45–55). A lószínekről, a tarka, színfoltos lovakról részletesen ír Kretschmar M. a későbbiekben idézett munkájában (215–273). Tárgyalja a természetes lószínekhez, a tarka, foltos (kesely, hókás) lovakhoz fűződő hiedelmeket is. Egy későbbi tanulmányomban a kérdésre még visszatérek.

templomba (Martin, A., *Das Pferdefärben bei den Deutschen. Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften VII.* Leipzig, 1908. 242–43). A szokás keletről, a törökök, arabok lakta területekről Németországba elkerült lovakkal is magyarázható. A különböző színfoltok hiedelmei is az arabokhoz, az import lovakhoz fűződnek (Steller, *Pferd. Handwörterbuch des deutscher Aberglaubens*, VI. Berlin–Leipzig 1934–1935. 1600). Magyary-Kossa az ó- és középfelnémet közléseket, a német lófestésnek a kereszties háborúkkal való kapcsolatát kétségesnek tartja (*Das Pferdefärben*). Ebben a tanulmányában is hangsúlyozta, hogy a különös szokás az európai törökökkel való érintkezés során került el a magyarokhoz és tőlünk Németországba (i. m. 337). Lehetséges ilyen út is, de a korábbi nyugati lófestés gyakorlatában sem kételkedhetünk. A kérdésnek Pfeiffer, Fr. és Martin, A. után igen nagy irodalma van, amelyek eredményeiből csak néhány részletre utalhatok. Froehner, R. — akinek az arab, perzsa állatorvosi munkák feltárása terén is sokat köszönhetünk — részletesen foglalkozott Hartmann von Aue (1168?–1210?) lószíneivel (*Veterinärhistorische Mitteilungen*, IV. 1924. 45–47). Főleg az ő kutatásaiból tudjuk, hogy a korai német verses regények festett lovai feltűnnek az ófrancia költészetben. Jól ismert, hogy a korai német verses regények jórészt a hasonló francia munkák (pl. Chrétien de Troyes, Ruaprecht von Orlent) átköltései, amelyekben szinte szószerint megtaláljuk a német verses regények festett lovainak említését. Így a XII. századi *La conqête de Jerusalem* c. verses regény említi a török és perzsa uralkodók festett lovait. Az egyik előkelőség lovának a feje fehér, pirossal körülvett a szeme, fekete a szügye, egyik oldala barna, a másik fehér és így tovább. Chrétien de Troyes *Erec* c. lovagi költeményének festett ló leírását átveszi Hartmann von Aue. Fleck Konrad XIII. század végi verses regényében (*Flora und Blanscheflur*) szintén szó van olyan lóról, amelynek egyik oldala fehér, a másik piros s a két szín között fekete csík a választóvonal. Az állat egyik oldalára valami mondás van írva. Fleck Konrad munkája Ruoprecht von Orlent hasonló című ófrancia verses regényének utánköltése (Kretschmar M., *Pferd und Reiter im Orient*. Hildesheim–New York 1980. 279–81; Froehner R., *Historisches zu den Pferdefarben. Beiträge zur Geschichte der Veterinärmedizin*, Bd. 2. 1939–1940, 193–232, 275–310, Bd. 3. 1940–1941. 9–46, 105–117).

Kretschmar, M. feltárta, hogy a szeldzsuk miniaturákon és más képes ábrázolásokon a festett, gyakran tarka, foltos, pettyes lovak láthatók. A festés színe különböző. A görög-bizánci lógyógyászati munkákban receptek vannak a lófestésről. Ilyen receptekben bővelkednek az arabok is. Egy VII. századi arab szerző (al-Ġaubarī) leírja a lófestést Felső-Egyiptomból, Tuniszból és más észak-afrikai vidékekről. Lehetetlen ezekkel a receptekkel

részletesen foglalkoznom, noha tanulságos lenne azok összetételét, hatását az európaiakkal összehasonlítani. Ez biokémikus feladat is.

A múlt századi közlések is bővelkednek a keleti lófestés divatjáról, s gyakran az előkelőség, a rang egyik kifejezésének látják. A perzsa uralkodó lovát különbözőképpen festik s a tarka festéshez sablonokat is használnak. A festett ló használata uralkodói előjog. Amikor a perzsa sah látogatást tett Berlinben, lova farkának alsó része pirosra volt festve. Ez azt is jelenti, hogy a lovas meglátogatta Mekkát és Mohamed sírjánál imát mondott. A ló farkának és sörényének festése ismert az ázsiai Törökországban is. A XIX. században a ló- és számárfestés divatozik Egyiptomban s általában az arab világban. Az utazók Indiából is említenek tarkára festett lovakat. Ismerjük a régi görögöktől, hogy a lovak fején, lábán mesterségesen megváltoztatták a szőr színét, befestették. A lovakon végzett mesterséges színkorrekciók ismeretek a német, francia, angol lókupecsek körében is (mindezekről l. részletesen Kretschmar, M. és Froehner, R. idézett munkáját, Hörschmeyer, A., Die Pferdezucht im klass. Altertum. Diss. Giessen 1929. csak címből ismerem).

De térjünk vissza a magyarok lófestéséhez. A XVII. század bővelkedik ilyen közlésekben. Ezek jórészt szintén Magyary-Kossa Gy. és Tolnai V. említett tanulmányai nyomán közlöm, de forrásaikat részben ismételtelen megnéztem s ezekre külön is hivatkozom.

1608-ban Rákóczi Zsigmondot a törökök festett lóval ajándékozták meg. 1640-ben Rákóczi György portai követe, Maurer Mihály jelenti, hogy a nagyvezirnek küldött ajándéklovakat megfestette; négy paripa sörényének, üstökének, lábának festéséhez kannát (*Lawsonia inermis*), berzsényt (*Phytolacca* sp.) használt. A kannával való festést később is említik. Így a század végén a soproni Mesterházáról (Tolnai: Állatorvosi Lapok XXIX, 202). 1647-ben Rákóczi György Budára a török vezirnek küld ajándéklovakat, amelyeket a követe megfestetett. 1656-ban a szolnokdobokai Sófálván a cövekes kötérlől ellopott egyik ló „festett farkú kék herélt” (MagyGazdTörtSzemle V, 161). 1663-ban a török elleni küzdelemben elesett Eszterházy György Szendrői címzetes püspök végrendeletében inasára „kis fehér festett farkú” lovat hagy (Ortvay: MagyGazdTörtSzemle XI, 340). Ugyanitt Kemény János önéletírásából (MagyTörtEmlékek I, 86–87) közli Ortvay Tivadar, hogy az egyik fejedelmi lakodalomkor „Az hintó előtt való lovak hat, fejr-kék, igen szép török lovak orosz lány módon uszolig festettek valának” (1626). 1670-ben Bánfi Dénes Teleki Mihályhoz küldi lovait, hogy ott fessék meg. Apor Péter a Metamorphosis Transylvaniaeaban (1736) említi, hogy „mikor Székely László házasodott... az mely festett portai paripán ült maga, annak két szál darutoll az homlokára akasztva”, s azt is olvashatjuk, hogy az urfiak „üszely berzsennyel (üszólag bársonnyal) veresen festett...” lovakra ülnek,

az urak lovaik fehér farkait veresen berzsennyel festették meg (MonHung-Hist. XI, 347, 363, 464.) — Gyöngyösi János Porábul meg-éledett Phoenix c. versében Tolnai Vilmos 'fedezte fel' (Ethn. XVII, 32) a vadászebek festését (I. k., II. r.):

*A vadászó helyhez azomban jutának,
Jelül a' kopóknak kürtöket fúvának,
Szijs, s'-Selyem-pórázra ebeket fogának,
Elsőben-is egy párt Ferencznek hozának.*

*Dervis egyik; farka nagy lompot eresztet(t),
Török Országi faj, visel kövér testet;
Társas-is illy, hiják Besliának esztet;
Igen szép mindkettő, úszóvan-is festet(t)."*

Ugyanebben a versben (III. k. III. r.) Olay Bék festett lováról olvashatjuk:

*Fejér kék a' Lova, úszóvan festették,
Igen kedves nála, nem régen szerzették,
Sokat jártak érte, míg szerit tehették,
Három száz arannyal az árát fizették."*

Az *uszólig*, *uszón*, *uszóvan*, *uszóván*, stb. festett jelentése 'habosra festett' (NySz., Tolnai: Ethn. XVII, 231; Csonkás: MNy. LII, 73-4). A szó jelentése azonban ismételt vizsgálatra szorul, amire Tolnai V. is utal (vö. még Baróti Szabó, A' magyarság virágai. Komárom 1803. 153). Csonkás Mihály az említett helyen idézi Zichy Pál győri altábornok fiához Bécsbe írt két leveléből (1637), hogy deres lovát megfestette. A közlés azért is figyelmet érdemel, mert a fenti közlésekkel együtt arra utal, hogy a lófestés — első sorban a főúri udvarokban — a XVI-XVII. sz.-ban Erdélytől a Dunántúl nyugati részéig ismert volt.

Méliusz Péter Herbáriumának egyik példányához kötött lapok (XVI. sz. vége, XVII. sz. eleje) egyikén latinul olvasható, hogy „Ha azt akarod, hogy fehér folt legyen az állaton. Végy vakondot, főzd meg vízben, s hagyd benne állni három napig. Ezután tedd az állatnak arra a részére, melyet fehéríteni akarsz. Gyakran tégy így.” (Medicusi és borbélyi mesterség. Szerkesztette Hoffmann Gizella. Budapest 1989. 518. l.). A recept nyilvánvaló a lovakra is vonatkozik.

Részletesebben szólok egy lóorvosló könyvről. Négy kiadásban is napvilágot látott Tseh Márton lovakat orvosló könyve. Az első két kiadás lőcsei (1656, 1676), a másik kettő pesti (1797, 1822). Az 1797. évi kiadás címe: Lovakat orvosló-könyv, melly iratott Tseh Márton által. A' ki a' Törököktől el-fogattatván, Konstántzinápolyból ki-szabadulván, a' Brandeburgiai Fő Hertzegnek, Fő Lovász Mesterévé lett.

A lóorvosló munka németből való fordítás. Az eredeti német munka valószínű először 1618-ban látott napvilágot. 1697-ből már tizenkettedik német kiadását ismerjük. A szerző eredeti neve Böhme (Boehme) Martin, aki kalandos életű gyógykovács, lócsiszárféle alak volt. Saját bevallása szerint írni, olvasni sem tanult meg. Ha igazat mondott, akkor tapasztalatait csakis tollba mondhatta. Magyarországon többször megfordult. Egerben török fogásba került. Raboskodott Törökországban, elvetődött az afrikai partokra, Moldvába, Lengyelországba, a különböző német fejedelemségekbe, Belgiumba, Franciaországba. Nem tudni, hogy tapasztalatait honnan szerezte. Valószínű, hogy jórészt Törökországban és hazánkban, mert hiszen török és magyar módra festett lovakról is beszél. A lőcsei kiadók a szerző nevével kétszer is (1656, 1676) lefordították a munkát. A fordítók nevét nem ismerjük. A négy magyar kiadás annak bizonyítéka, hogy népszerű, gyakran használt orvosi munka volt. Szily Kálmán „természettudományi szempontból” értéktelennek mondja, de annál inkább méltatja a fordítás nyelvi értékeit s több terminológiát (betegség- és növényelnevezést) közöl a munkából (Szily: TermTudKözl. XXI, 460–63). Természetesen felmerül a kérdés, hogy mennyire eredeti a német kiadás. Ezt filológiailag meg kellene vizsgálni.

Tseh Márton orvosló könyvében (az 1797. évi pesti kiadást használom) tanácsot ad, hogy a lovat miként kell *hódosítani*. A recept így szól:

„a' szört a' homlokán jól el-beretváld, hogy ugyan vérezzék, égess 3 pénz árra Gálitz-követ porrá és a borotvált helyet azzal hintvén, jól belé nyomjad, továbbá az után ezekkel ély: Végy Tsont-velőt, Medve hájat, két-két lotot. Jól bé-dörgöld a' homlokában, kit 12 napokon egymásután mively, és valamint akarod olly hódos léssen (130).

Ez esetben tartós színváltoztatásról (tapirage) van szó. Állandó (?) változást idéz elő az a folyamatosan használt *recepta*, amelytől hosszú serénye vagy farka nő a lónak. A recept szerint a ló farkából a rövid szőrszálakat ki kell szagatni, majd a farka végét megsebesíteni, hogy az égett vér eltávozzon belőle. Azután mezei öreg répát és vörös mályva gyökeret sörben meg kell főzni. Majd — mondja tovább a recept

„kend vagy mosd melegen véle a' serényét vagy farkát füsülgetvén egész a' bőrégig, annakutána végy tsont-velőt, és azzal kend a' farka végét, és a' serény fölít, de jól bé dörgöllyed, ezt minden hétben egyszor mivellyed” (131. l.).

Az alábbi receptekből bizonyosan nem állapítható meg, hogy tartós, állandó színváltoztatásról van-e szó. A receptek nem szólnak arról, hogy a régi színű szőr helyett a kívánt új színű szőr folyamatosan nő-e. Kémiai ismereteim szerint azonban a vegyszerek állandó színváltozást nem idéznek elő. Valamelyes tartóssága azonban lehet az új színeknek. Nem lenne értelme

a lovakat úgy befesteni, hogy a folyó átkelésnél a hullámozó víz, az első eső lemossa róluk a festéket.

Geszténye szőrüvé így lehet *tsinálhatni* a lovat:

„Végy ezüst glézet. Gálitz követ mentől jobbat. Oltatlan meszet, két-két lótot. Meg-törvén azokat, bor-etzetet végy hozzá, és jó sűrűn tsináld mind a' főtt kása, de osztán 4 gr. választó vízzel-is öszve-habard. Ha ez irral Lovadat háromszor vagy négyszer meg-kened, el-hidd, hogy gesztenye színű léssen, de ha feketén akarod festeni, tehát nyóltzszor-is kell ez irral kenni, és úgy fekete léssen” (130).

Ha csak a ló egyik lábát kívánja a tulajdonos feketére festeni, avagy jelet tenni rá, — így járjon el: Vegyen három jó marok zöld dió kopácsot, 2 lot mastixot, majd ezekhez 4–4 lotnyi összetört gálest, gummit, gálitzkövet, ezüst glézet, ténta port. Ezeket erős borecetben addig főzze, míg kenetté nem válnak s azután párluggal mossa meg azt a helyet, ahol feketévé kívánja tenni a szőrt s a készített irral négyszer kenje be a ló lábát (130–31). Fekete lesz a ló szőre akkor is ha két lot választóvízbe 6 gr tiszta ezüstöt elemésztének s a kívánt helyen a ló szőrét bekenik (131). Tud Tseh Márton a lovak török és német módon való vörös festéséről is. Megemlíti ezt már Magyary-Kossa Gy. s közli Tseh M. receptjét (Magyary-Kossa: Ethn. XVII, 214). A török módon való festés receptje az alábbi:

„Elsőben timsót főzz vízben, kivel a' Ló serényét, és farkát melegen mossad, de ha tsak félig akarod meg-festeni, 4 lot Gallest, egy marok zöld dió-kopácsát. Két óráiglan főzzed ezeket 4 pint vízben, de ha igen bé-főne, tölts ismét egy kevés vizet reá, de ugy, hogy tsak két pintig maradjon. Annakutána három font török festéket végy, a' főtt vizet tölts reá, azután egy medentzében őket jól öszve-gyúrjad mint egy tésztát, kivel osztán jól bé-dörgölve a' Lovat fessed, ki után mind serényét, és farkát ruhával jól bé-kössed. De ha a lovat félig akarod festeni: Végy 10 font Timsót, 6 font Bersent, 12 font Gallest, 6 font Gummit, Két marok zöld dió-kopácsát. És mikor ezeket öszve-elegyited, tehát 4 Ökör-epéjét-is tégy közibe, és a' Lovat dió-olajjal füsüllyed” (132–33).

A vörösre festés német módjának receptje az alábbi:

„Elsőben 1 font timsót vízben főzz jól meg, kivel a Ló serényét, és farkát mosd meg, és egy éjtszakán hadd ugy állani, azután erős bor-etzetet vévén egy kevés festékkal jól főzd meg, de ki ne fusson, mert nem lesz jó; a' serényét és farkát bé-fonva tedd a' festékbe, inkább hozzá szíja, kit 3 vagy 4 izben kell tselekedned, de verőfényen avagy meleg szobában fessed, és a' serényt és farkát dió-olajjal füsüllyed, kitől szépen fog fényleni” (133).

Tseh Márton lóorvosló könyvének receptjei kéziratban is terjedtek.

Még századunk elején az Erdélyi Múzeumban Baros Gyula ismertette Várasfalvi Szólga Mihály kéziratot munkáját (Diárium, azaz olly Mindennapi Jedző Könyv, melyben: Jártában, költiben, a hol mit látott, és kedvelt Conceptusokból feljedzett magában, és másoknak mulattságára Várasfalvi

Szólga Mihály. Ab anno 1760, in subsequentibus). A diáriumban szerelmes, farsangi és más versek, névnap (pl. Katalin napi), lakodalmi köszöntők, az ördög bűneire vallást tevő énekek, fonást serkentő rigmusok, naptári feljegyzések olvashatók. Az egyik hosszabb fejezetben a lovak tulajdonosairól, orvoslásáról tájékoztat Várasfalvi Szólga Mihály. Elmondja a hódosítás receptjét, a ló gesztenyeszínűvé tételét, török és német módra festését (Baros: ErdMúz. XXII, 31–48). Magyary-Kossa Gy. korábban megállapította, hogy ezek a részek Tseh Márton receptjeinek másolatai (Magyary-Kossa: Ethn. XVII, 213; Magyary-Kossa: A Természet, 1925: 4–5, Kny.).

Tseh Márton receptjeinek másolata tűnik fel a bihari Konyáron előkerült kéziratban. Bocskai István az 1600-as évek elején újra telepíti Konyárt. Valószínű az ő földesúri hívására ide települnek az udvarhelyi gyógykovács Kamutiak. Valamelyik Kamuti ös a 18. sz. első felében gondosan leírta a lovak gondozásáról, gyógyításáról az ismereteit. A Lovak meg esmérhető nyavalyáiról és azoknak Orvosságira a címe a kéziratnak (Molnár: Ethn. LXXV, 458–62). A ló hódosításáról, gesztenye színűvé tételéről, testének török és német módra vörösre, lábának feketére festéséről, sörényének és farkának növeléséről közölt kéziratok részek itt-ott lényegtelen eltéréssel (másolási hibák) Tseh Márton receptjei. Molnár Gyula a néprajzban igen jól tájékozott konyári ref. lelkipásztor volt, aki néhány éve hunyt el. A kézirat forrásáról — ami érthető — nem tud. Ellenben a forrás közlése nélkül írja, hogy a lófestésben a keleti népek (arabok, perzsák, törökök) voltak a nagy mesterek. Tőlük terjed el a lófestés szokása Spanyol-, és Franciaországban (forrásait nem közli). Molnár Gy. szerint a Kamuti mesterek tudománya a török hódoltság koráig nyúlik vissza (Molnár: Ethn. LXXV, 458–62). Baros Gy. és Molnár Gy. révén napvilágra került kéziratok arról tanúskodnak, hogy Tseh Márton gyógymódjai és lófestő receptjei igen népszerűek lehettek, széles körben elterjedtek. Meggyőződésem, hogy még lappangó kéziratok állatorvosi könyveink, receptjeink további felvilágosítást nyújtanak a lófestés módosításairól.

Egy későbbi közlés a lovak 'kitarkázásáról' beszél. Pethe Ferenc írja 1815-ben

„Mint bizonyost, úgy beszélnek még a 'borz' kövériről azt, hogy ha azzal, félig megtisztázott (kifőzött) mézzel keverve, a' lónak a' bőrit, minekutánna a' szőrt onnan kitepték, bekenik; azon helyen fejez szőr teremne; 's így a lovat szépen ki lehet tarkázni (Pethe F., Természethistória és mesterségtudomány... 1815, I. 236).

Bizonyos lószínváltozást lehet előidézni a takarmányozással. Gazdasági folyóiratainkban tűnik fel a ló szőrének tisztasága során, hogy ha a napraforgó

magjából a lónak hetenként egy pintet adnak, szőre tiszta és fényes lesz (Falusi Gazda 1861:125).⁴ Modern gazdasági könyveinkből nem citálok hasonló közléseket. De megemlítem, hogy a német lótenyésztési munkák szerint a lenmagtól, az arzeniktől (egérkö) szintén fényes lesz a ló szőre (Wrangel, E. G., Das Buch von Pferde, I. Stuttgart, 1888. 16, 39).

A lovak színének, színfoltjainak, jegyeinek megváltoztatásáról figyelmet érdemlő közlés olvasható Kovács Béla és Monostori Károly A ló és annak tenyésztése c. munkában (Kassa, 1889). A szerzők arról írnak, hogy a színeket és jegyeket hamisítani szokás. A kupec a fekete tarka lovat egész feketére festi, a fejtől a csillagot, a lábról a keselységet, a hátról a nyeregtörés fehér foltját eltüntetni. Mesterséges csillagot ezzel a műtéttel csinál a ló homlokára a kupec:

„beszurt a homlok közepén a bőrbe egy horgot s annak segélyével felemelte a bőrt a csonttól akkora terjedelemben, amekkorának a csillagnak kellett lenni. Átszúrta erre 4 tűt a bőrön úgy, hogy azok négyszög alatt állottak egymással. Most körülfonta a négy tűt cérnával úgy, mint érvágásnál szokás s 48 óráig állni hagyta a lovat. Ekkor a tüket kihuzta, a csonttól elvált bőrdarabot gennyedezni hagyta, míg az az egész folt kiesett. Az utána nőtt bőr fehér szőrt kapott s így a csillag készen volt” (203).

Ennél a bonyolult eljárásnál egyszerűbb a borzszőr alkalmazása. Említik a szerzők azt is, hogy a nyereg- és hámfeltörés fehér helyét s más nem kívánatos jegyeket a kupecek kénmáj és légenysavas ezüst (pokolkő) oldattal festik meg (i. m. 203, l. még Magyary-Kossa: Ethn. XVII, 211). A jószág jegyének, bélyegének megváltoztatásáról ír Nagy Czirok László (Pásztorélet a Kiskunságon. Bp., 1959. 235–36).

Kiss Lajos röviden említi, hogy az alföldi lócsiszárok keselyre festik a ló lábát, hókára, csillagosra a homlokát (A szegény emberek élete, I. Bp., 1981, 279). Fazekas Mihály már többet mond. Kunmadarason a pásztorok a ló lábára forró korpát csavartak s így fehér szőr lett rajta, vagyis *kesely* lett (Kunmadaras juhászata. Karcag 1979. 172). Magam a Hortobágy környékén, Szabolcsban, Békésben pásztorok és cigány kupecek körében érdeklődtem az állatok színének megváltoztatásáról. Csak a nyircsászári cigányok körében jegyezhettem fel, hogy a forró korpától, kölestől és kukoricakásától fehéredett ki a ló lába, ha rákötötték. Az ilyen fehér szőr tartós lett, más színű szőr nem nőtt a helyén.

A festett lovak emlékét megőrizte egy kiskunhalasi gyermekjáték is, amelyet Thúry J. közölt (HadTörtKözl. I, 592) s erről szintén tud Magyary-Kossa Gy. A játék lényege, hogy a gyermekek körben állva összefogózkodnak, belül egy leányka áll, kívül egy fiú járkal. A leányka kérdezi:

⁴ A lovak különböző kenőcsökkel való tisztítása, fényesítése már a régi Mezopotámiában ismert volt (Salonen i. m. 180).

*Mit kerülöd, fordulod
Az én házám táját?*

A fiú válasza:

*Mert igen megszerettem
A kigyelmed lányát.*

A leány szavai:

*Nem adom én a lányomat
Hintós kocsi nélkül;
A hintóban száz ló legyen
Mind a száznak festett farka legyen, stb.*

A játék több változatát közli A magyar népzene tára I. kötete (1951, szerk. Kerényi György), de a szövegekből már hiányzik a festett farkú ló. Ismeri azonban Kiss Áron (új kiadása: Magyar gyermekjátékgyűjtemény. Budapest, 1984). Játékváltozataiban az egyszerű, aranyfarkú, aranyos farkú, szürke lovakon kívül a becze-fai (Baranya m.) változatban hat fehér lovat említ s a farkuk festett legyen (355).

Tarka, foltos csikók jöhetnek a világra *megcsudálás* révén. A hágó csődör előtt lobogtatott fehér kendőtől tarka, hókás csikót ellik a kanca. A hiedelem több variánsát ismerjük (Kovács-Monostori i. m. 484). Nagyszénás, Csorvás, Békésszentandrás tanyavilágában s közelmúltig élt az a hiedelem, hogy hágatás alkalmával a fehér kendő lobogtatásától hókás, a tarka kendőtől fehér foltos csikót ellik a kanca. A német Neustettini varázskönyv szerint a csikó színe olyan lesz, amilyen színű tárggyal a kancát a hágatásnál szembeállítják. Ha valamelyik néember áll vele szembe, a csikó tarka lesz. Fehér páva kel ki a tojásokból, ha a kotló páva előtt fehér kendőt tartanak. Kékbe öltözött gondozókkal kék szobában tartott fehér agár kék kölyköket fial (Mengis, Farbe, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, II. Berlin–Leipzig, 1929–1930. 1196–97)

Varázscselekménnyel tarkává tett juhok feltűnnek az Ótestamentumban. Lábán juhait legeltető Jákob így szerez magának tarka juhokat (Mózes I, 30, 37–40, 1. ehhez Dahlman, G., Arbeit und Sitte in *Palästina*. VI. Güterloh, 1939, 194):

37. És vön Jákob zöld nyár-, mogyoró- és gesztenye vesszőket, és meghántá azokat fehéresen csíkosra, hogy látható legyen a vesszők fehére. 38. És a vesszőket, melyeket meghántott vala, felállítá a csatornába, az itató válúkba, melyekre a juhok inni járnak vala, szembe a juhokkal, hogy foganjanak, mikor inni jönnek. 39. És a juhok a vesszők előtt foganának és ellenek vala csíkos lábúakat, pettyegteteket és tarkákat. 40. Azután külön szakasztá Jákob ezeket a bárányokat, és a Lábán nyáját arcczal fordítja vala a csíkos lábú és fekete bárányokra; így szerze magának külön farkákat, melyeket nem ereszte a Lábán juhai közé.

Nyilvánvaló, hogy az állatok, a lovak festéssel, 'varázslattal' való színválttatása hasonló gondolkodás következménye. Valószínű, hogy lovaink XVI–XVII. századi festésének célja — hasonlóan, mint Keleten — a rang, az előkelőség kifejezése. Ezt fejezte ki a lovak díszes felszerszámozása. A festett ló tkp. feldisztített paripa. Az ilyen disztítésnek eredetileg valamiféle mágikus célja is lehetett: talán az ellenség megijesztése vagy védekezése a gonosz, az ellenség ellen. A tarka állat hozhat szerencsét vagy szerencsétlenséget. A szokás a Közel-Kelet lovaskultúrájában gyökerezik. Lehet, hogy a szalak tovább vezetnek Belső-Ázsia felé. A különböző európai népek lófestése, színfolt-válttatása közel-keleti gyökerű, de az európai gyökér különböző irányba ágazó.